
СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ТА РОЛЬ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Ірина Когут

Резюме. В статті охарактеризована сутність поняття «соціальна інтеграція» в освітньому та науковому аспектах. На основі аналізу та узагальнення спеціальної літератури та документальних матеріалів досліджені проблеми соціальної інтеграції осіб з інвалідністю в різні періоди їх розвитку. Проаналізовані закономірності процесу соціальної адаптації, соціальної реабілітації та соціальної інклюзії як складових соціальної інтеграції людей з особливими потребами. Визначено роль адаптивної фізичної культури в реалізації соціальної інтеграції людей з інвалідністю.

Ключевые слова: люди з інвалідністю, адаптивна фізична культура, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна інклюзія, соціальна інтеграція.

Summary. The article describes the essence of the concept of «social integration» in educational and scientific aspects. The problems of social integration of persons with disabilities at different stages of their development have been studied on the basis of analysis and generalization of specific literature and documentary materials. Regularities of the process of social adaptation, social rehabilitation and social inclusion as the constituents of social integration of people with disabilities have been analyzed. The role of adaptive physical culture in the implementation of social integration of people with disabilities has been defined.

Keywords: people with disabilities, adaptive physical culture, social adaptation, social rehabilitation, social inclusion, social integration.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сучасного суспільства не можливий без зміни стереотипів сприйняття осіб з інвалідністю як меншوارтєсних, людей нижчого гатунку, суспільний тягар. Головною проблемою, яка потребує вирішення, є подолання соціальної ізоляції осіб з фізичними, сенсорними та розумовими вадами розвитку. Одним з ефективних шляхів вирішення зазначеної проблеми є адаптивна фізична культура загалом та адаптивний спорт зокрема. Саме заняття руховою активністю здатні відновлювати, розвивати та вдосконалювати можливості осіб з інвалідністю, сприяти їх самореалізації, що підвищуватиме рівень їх соціальної інтеграції та позитивно вплине на розвиток суспільства в цілому [7, 9].

Визначні результати українських спортсменів на міжнародних змаганнях свідчать про високий рівень розвитку адаптивного спорту в нашій країні. За часів незалежності України паралімпійці вибороли 322 медалі на літніх та зимових Паралімпійських іграх, з яких 99 – золоті, 103 – срібні, 122 – бронзові. Також вдалими є виступи українських спортсменів на Дефлімпійських іграх: з 1993 р. вони завоювали 268 медалей, з яких 80 – найвищого гатунку, при цьому в загальному неофіційному заліку посіли перше місце на Іграх у Мельбурні (Австралія) 2005 р. та друге місце на Іграх в Тайбеї (Тайвань) 2009 і у Софії 2013 рр. (Болгарія) [7].

Проте незважаючи на значні успіхи вітчизняних спортсменів з інвалідністю на змаганнях найвищого рівня, теоретичні засади розвитку адаптивної фізичної культури взагалі та адаптивного спорту зокрема знаходяться на стадії формування.

Робота виконана як складова досліджень Зведеного плану науково-дослідної роботи в сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 роки Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 1.10 «Соціально-гуманістичні засади розвитку адаптивного спорту в Україні» (номер держреєстрації 0113U004011).

Мета дослідження – дати характеристику основним положенням, що розкривають сутність поняття та проблеми соціальної інтеграції осіб із інвалідністю та роль адаптивної фізичної культури в її реалізації в освітньому та науковому аспектах.

Методи дослідження: системний підхід і структурно-функціональний аналіз; порівняння, зіставлення, аналогія; аналіз, синтез, узагальнення; аналіз наукової літератури та документальних джерел; опитування і спостереження.

Результати дослідження та їх обговорення. Багато фахівців поняття «соціальна інтеграція» розглядають як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм, цінностей, взірців поведінки, властивих певному суспільству, соціальній групі та включення особистості до системи соці-

альних зв'язків і відносин, необхідних для її становлення і життєдіяльності в суспільстві. Метою соціальної інтеграції є створення «суспільства для всіх», в якому кожен індивідуум зі своїми правами та обов'язками відіграє активну роль.

Соціальна інтеграція є одночасно не тільки метою, а й засобом соціального розвитку суспільства. В якості засобу вона відображає здатність суспільства розвиватися на принципах недискримінації, терплячості, поваги, рівності можливостей, всього населення, в тому числі осіб із особливими потребами.

Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю – це комплекс заходів, спрямованих на відтворення порушених чи втрачених людиною суспільних зв'язків та відносин. Метою якої є визначення соціального статусу, забезпечення соціальної адаптації у суспільстві, досягнення певної соціальної незалежності.

Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю – це складний процес, що потребує розробки методології і методики соціально-орієнтованої моделі роботи із зазначеним контингентом. Специфіка такого підходу викликає необхідність суттєвих змін у ставленні до осіб з інвалідністю, які потребують не тільки матеріальної, гуманітарної підтримки, заходів медичної, професійної, соціально-побутової реабілітації, а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб у соціальному, фізичному, моральному і духовному самовдосконаленні [3, 8].

Сутність поняття «соціальна інтеграція» полягає у створенні таких умов для саморозвитку

людини, в результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості. Цілісний, системний підхід дозволяє сформулювати багаторівневу структуру проблем соціальної інтеграції осіб з особливими потребами (рис. 1).

Окремого розгляду вимагають питання соціальної інтеграції дітей з інвалідністю. Інвалідність у дітей – це обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації, нездатності до самообслуговування, неспроможності без перешкод рухатися, орієнтуватися, навчатися, спілкуватися. У процесі дорослішання задля досягнення соціальної інтеграції особи з інвалідністю проходять періоди розвитку, що відрізняються характерною для певного віку проблематикою (рис. 2).

Урахування вікових особливостей осіб із інвалідністю та багаторівневої структури їхніх проблем дозволить підібрати адекватні заходи задля досягнення максимального рівня інтеграції у суспільстві. Проте успішність цих заходів забезпечується знаннями про сутність, завдання та закономірності процесу соціальної інтеграції та її складових (соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії).

Поняття «адаптація» використовується в даний час в багатьох галузях пізнання – біології, філософії, соціальній психології, педагогіці тощо. Розглядаючи процес соціальної адаптації в контексті досліджуваної проблеми, необхідно зазначити, що цей процес в осіб з інвалідністю ускладнений наявними порушеннями розвитку [2].

Загальновизнаним сьогодні є положення про те, що обмеження в життєдіяльності та соціаль-

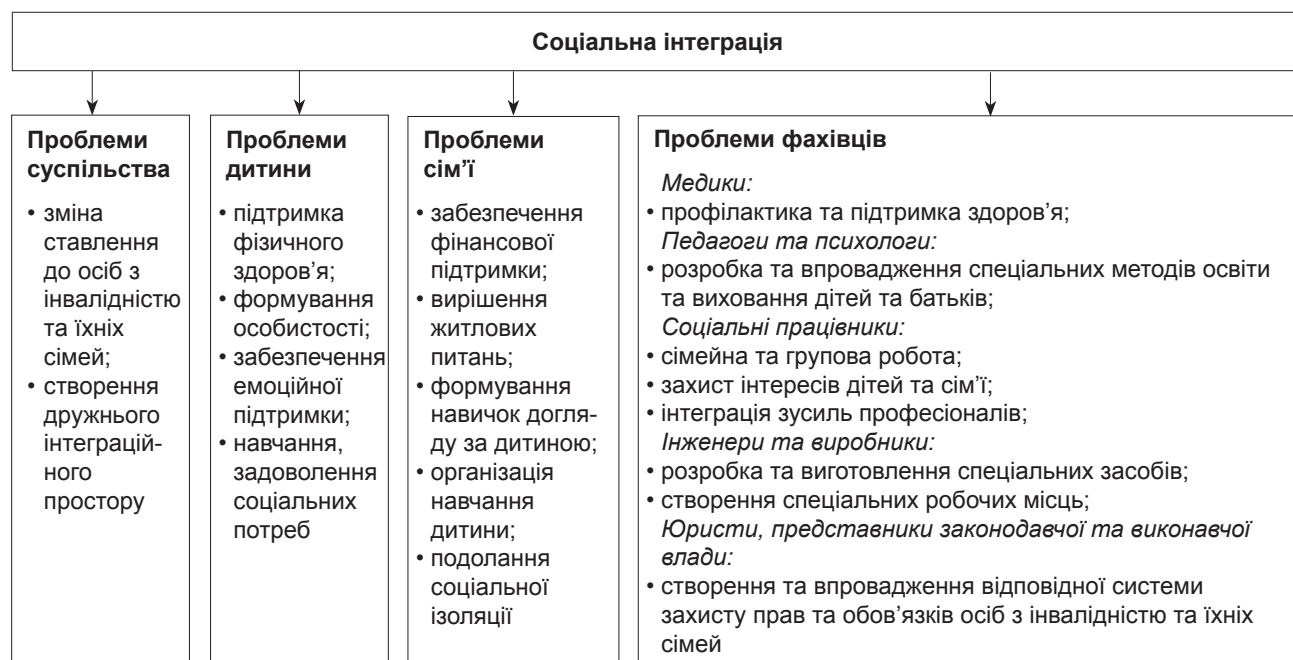

Рисунок 1 – Проблемне поле досягнення соціальної інтеграції особами з інвалідністю

			Період «випуску»	Постбатьківський період
Народження дитини	Шкільний вік	Підлітковий вік	Визначення та звикання до сімейної відповідальності, переживання стосовно дефіциту можливостей для соціалізації дитини	Перебудова взаємовідносин між чоловіком та жінкою (якщо дитина вийшла з сім'ї)
Одержання точного діагнозу, емоційне звикання	Прийняття рішення про навчання дитини, турбота про організацію навчання, переживання реакцій однолітків, суспільства	Звикання до хронічної природи захворювання дитини, виникнення проблем, пов'язаних із пробудженням сексуальності, ізоляцією від однолітків, планування майбутньої зайнятості дитини		

Рисунок 2 – Проблематика досягнення соціальної інтеграції особами з інвалідністю у різні періоди їх розвитку

на дезадаптація осіб з інвалідністю безпосередньо пов'язані, за характеристикою Л. С. Виготського, з «соціальним вивихом» у розвитку: «Фізичний дефект викликає нібито соціальний вивих, цілком аналогічно тілесному вивиху, коли пошкоджений член – рука або нога – виходять із суглоба, коли грубо розриваються звичайні зв'язки і функціонування органа супроводжується болем і запальними процесами... Якщо психологічно тілесний недолік означає соціальний вивих, то педагогічно виховати таку людину – значить вправити його в життя, як вправляють вивихнутий і хворий орган» [1].

Іншою важливою складовою соціальної інтеграції є реабілітація, основна мета якої – відновлення соціального статусу осіб із інвалідністю та їх соціальна адаптація.

Реабілітація має тісний зв'язок із відновлювальним лікуванням і адаптацією: у процесі лікування усувають хворобливі патологічні прояви, а під час реабілітації впливають на залишкові, здатні до відновлення, функції. Адаптація розглядається як пристосування із застосуванням резервних, компенсаторних здібностей, а реабілітація – як відновлення, активізація. В процесі реабілітації компенсаторний механізм використовується для подолання дефекту, а в процесі адаптації – для пристосування до нього.

Згідно із Законом України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» соціальна реабілітація є видом соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу родин, дітей та молоді.

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» існує інший напрям реабілітаційних заходів, а саме реабілітація засобами фізичної культури. Так, під *фізкультурно-спортивною реабілітацією* розуміється система заходів, розроблених із застосуванням фізичних вправ

для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для поліпшення фізичного і психологічного стану [4].

Окрім вище перерахованих, важливим процесом інтеграції є соціальна інклюзія.

Останнім часом в Україні значно зріс інтерес до спільного навчання дітей з різними потребами в єдиному освітньому середовищі. На державному рівні приймаються положення та законодавчі акти, які забезпечують і гарантують отримання якісної освіти учнями з інвалідністю в масових школах за місцем проживання, створення умов для реалізації їхнього творчого потенціалу та розвитку індивідуальних здібностей.

Ще зовсім недавно основною формою навчання дітей з інвалідністю була система інтернатних та спеціальних загальноосвітніх установ. Спеціалізована освіта виправдовувала себе на певному етапі розвитку суспільства, створюючи деякі переваги для корекції різних психічних і фізичних порушень у дітей, розвиваючи дитину відповідно до її можливостей, і, порівняно з повним запереченням навчання «аномальних» дітей, була досить прогресивною, але й з наявністю певних недоліків (табл. 1).

Зі зростанням економічного, політичного і соціокультурного розвитку суспільства на зміну спеціалізованому навчанню приходять нові, більш прогресивні форми здобуття освіти – інтеграція та інклюзія. Інтегроване навчання надає можливість учням з особливими потребами основний час проводити у звичайних класах разом з іншими дітьми та певний час – окремо, в умовах особливим чином організованого освітнього процесу, де їм надаються встановлені освітні послуги, індивідуалізована психолого-педагогічна, соціальна та медична допомога. Однак, незважаючи на те що інтеграція

Таблиця 1 – Переваги та недоліки існуючих моделей навчання осіб із інвалідністю

Моделі навчання	Переваги	Недоліки
Спеціалізоване	<p>Наявність підготовлених педагогів, які володіють відповідними методами та прийомами навчання.</p> <p>Розроблено й апробовано навчальні плани і методики для корекції різного виду порушень.</p> <p>Матеріальна база, що забезпечує можливість дітям цілодобово перебувати під наглядом фахівців.</p> <p>Створення умов для отримання певних навичок, необхідних для подальшого самостійного життя</p>	<p>Більшість учнів унаслідок тривалого перебування поза домом втрачають можливість регулярного спілкування з сім'єю та родичами.</p> <p>Обмежують контакти з друзями.</p> <p>Відчуються труднощі у спілкуванні з однолітками, які нормально розвиваються, та оточуючими їх людьми.</p> <p>Отримані поза соціумом знання і вміння не можуть допомогти їм цілком адаптуватись у суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися повною мірою як рівноправні і повноцінні члени суспільства</p>
Інтегроване	<p>Перехід учнів зі спеціалізованих у масові школи за місцем проживання.</p> <p>Можливість здобуття освіти без «відриву» від родини і друзів;</p> <p>Розвиток у середовищі здорових однолітків</p> <p>Сприяє формуванню комунікативних навичок та соціокультурній активності, що згодом може допомогти особам з інвалідністю при успішній адаптації та інтеграції в суспільстві.</p>	<p>Необхідність пристосовуватися до вимог всієї системи освіти, яка залишається незмінною, неадаптованою до навчання учнів з особливими потребами.</p> <p>У багатьох освітніх установах відсутній обов'язковий корекційний блок, який має функціонувати паралельно із загальноосвітнім.</p> <p>Недостатньо фахівців, здатних надавати ефективну кваліфіковану допомогу не тільки дитині з особливостями психофізичного розвитку, а й педагогам, готуючи їх методично і психологічно до роботи з інтегрованими в загальноосвітні школи дітьми з особливими потребами</p> <p>Показане лише тій частині дітей, рівень психофізичного розвитку яких відповідає або близький до вікової норми, тому виникає проблема диференційованого відбору дітей для інтегрованого навчання, коли певна частина учнів, які не пройшли відбір, виключаються з системи навчання в масових школах, що порушує права кожної людини, незалежно від її здібностей і можливостей, на здобуття освітніх послуг за місцем проживання</p>
Інклюзивне	<p>Адаптація системи до потреб дитини, на відміну від інтеграції, яка передбачає адаптацію дитини до вимог системи освіти.</p> <p>Діти з інвалідністю, здобуваючи освіту в умовах інклюзивного простору, є частиною шкільної системи і не потребують будь-якої спеціальної адаптації до неї.</p> <p>Школи за цією системою навчання враховують потреби всіх дітей та індивідуальність кожної дитини.</p> <p>Метою навчання в інклюзивних школах є допомога дітям розвинути і знайти своє місце в суспільстві незалежно від потенційних здібностей і можливостей</p> <p>Можливість навчати всіх без винятку дітей в єдиному освітньому просторі означає прийняття моделі інклюзивної школи як способу дії не тільки в межах освітньої системи, а й усього суспільства загалом</p>	Відсутні

є однією з провідних моделей навчання вона передбачає, що учні з особливими потребами мають відповідати стандартам системи освіти, і не враховує їхніх особливостей розвитку. Отже, фізично присутні на заняттях учні фактично можуть бути позбавлені можливості отримання повноцінної освіти.

Наразі інтеграція поступово розвивається до більш радикальної концепції інклюзії, яку правомірно розглядати як ширший процес інтеграції,

який передбачає доступність освіти для кожної дитини і розвиток загальної освіти внаслідок пристосування до різних потреб всіх дітей. Інклюзія й інтеграція, будучи провідними тенденціями сучасного етапу розвитку системи освіти, не повинні замінити собою систему в цілому. Кожна дитина незалежно від своїх особливостей – фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних чи мовних повинна мати можливість реалізувати своє право на навчання в будь-якому типі освітнього закла-

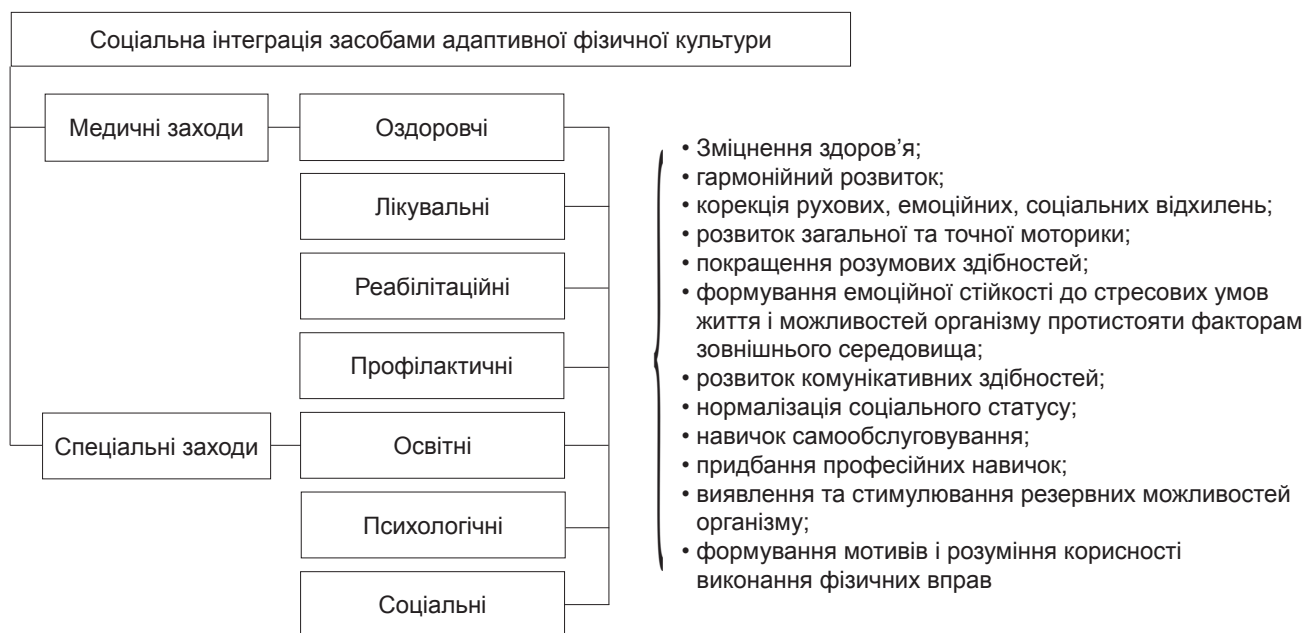

Рисунок 3 – Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю засобами адаптивної фізичної культури

ду і отримати при цьому гідну й якісну освіту [5, 6, 10].

Таким чином, врахування особливостей реалізації процесів соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії у осіб з особливими потребами, їх вікових особливостей та багаторівневої структури їх проблем дозволить підібрати адекватні заходи для досягнення максимального рівня їх інтеграції у суспільстві. Одним із найбільш ефективних шляхів досягнення соціальної інтеграції, на думку багатьох фахівців [7, 9], є заняття фізичною культурою та спортом.

Соціальна інтеграція осіб із інвалідністю засобами адаптивної фізичної культури забезпечує не лише зміцнення здоров'я, розвиток комунікативних здібностей, а й формування мотивів і розуміння корисності виконання фізичних вправ (рис. 3).

Висновки. Отже, інвалідність, обумовлена порушеннями у розвитку, труднощами у самооб-

слуговуванні, спілкуванні, придбанні професійних навичок тощо, спричиняє соціальну ізоляцію людей з інвалідністю. Засвоєння особами з інвалідністю соціального досвіду, включення їх в існуючу систему суспільних відносин, потребує від суспільства певних додаткових заходів, засобів та зусиль. Успішність цих заходів забезпечується знаннями про сутність, завдання та закономірності процесу соціальної інтеграції та її складових (соціальної адаптації, реабілітації та інклюзії).

Формування у осіб з інвалідністю необхідності у регулярних заняттях фізичною культурою та спортом сприятиме підвищенню їхнього рівня соціальної інтеграції та позитивно вплине на соціально-культурний і моральний розвиток суспільства в цілому. Детальний розгляд зазначених питань стане предметом подальших досліджень.

Література

1. *Выготский Л. С. Избранные произведения / Л. С. Выготский.* – [Электронный ресурс] // Режим доступа: // pri.edu.ua/book//kpp_spets.psuholgia
2. *Гудонис В. П. Основы и перспективы социальной адаптации лиц с пониженным зрением / В. П. Гудонис* – М.: Мос. псих.-социал. ин-т; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. – 228 с.
3. *Егорова Т. В. Социальная интеграция детей с ограниченными возможностями: учеб. пособие / Т. В. Егорова – Балашов: Изд-во «Николаев», 2002. – 80 с.*
4. *Закон України «Про фізичну культуру і спорт».* – [Електронний ресурс] // Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. *Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навч.-метод. посібник / кол. упорядників: О. О. Патрикеева, Н. З. Софій, І. В. Луценко, І. П. Василашко; під заг. ред. В. І. Шинкаренко,* – К.: ТОВ «Вид. дім «Плеяди»», 2011. – 96 с.
6. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посіб. / кол. авт.: А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко.* – 2-ге вид., стереотип. – К.: ФО-П І. С. Парашин, 2010. – 128 с.

7. *Історичні, організаційні та соціальні аспекти розвитку спорту інвалідів: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. фіз. виховання і спорту* / [С. Ф. Матвеев, Ю. А. Бріскін, І. О. Когут та ін.]. – К.: Асконіт, 2011. – 250 с.
8. *Специальная педагогика* / под ред. Н. М. Назаровой. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 520 с.
9. Теория и организация адаптивной физической культуры: учебник. Т. 1: Введение в специальность. История организация и общая характеристика адаптивной физической культуры / под общ. ред. проф. С. П. Евсеева. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Сов. спорт, 2005. – Т. 1. – 296 с.
10. *Ярская В. Н. Инклюзия – новый код социального равенства* / В. Н. Ярская // Образование для всех: политика и практика инклюзии: сб. науч. ст. и науч.-метод. материалов. – Саратов: Науч. кн., 2008. – 224 с.

References

1. *Vygotsky L. S. Selected Works* / L. S. Vygotsky. – [Electronic resource] // Access mode: npu.edu.ua / book // kpp_spets.psuholgia.
2. *Gudonis V. P. Fundamentals and prospects for the social reintegration of persons with low vision* / V. P. Gudonis. – Moscow: Mos. psych. - social. inst; Voronezh: NGO "MODEK", 1998. – 228 p.
3. *Yegorova T. V. Social integration of children with disabilities: teach. guide* / T. V. Yegorova. – Balashov: Nikolaev Publ., 2002. – 80 p.
4. *Law of Ukraine "On physical culture and sport"*. – [Electronic resource] // Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. *Inclusion Index: general education institution: study guide* / col. of contr.: O. O. Patrikeyeva, N. Z. Sofiy, I. V. Lutsenko, I. P. Vasilashko; ed. by V. I. Shinkarenko. – Kiev: "Vyd. Dim "Pleiades", Ltd., 2011. – 96 p.
6. *Inclusive School: peculiarities of organization and management: study guide* / Coll. of authors: A. A. Kolupayeva, N. Z. Sofiy, Y. M. Naida et al., Ed. by L. I. Danilenko. – 2nd ed. stereotype. – Kiev: FO-P I.S. Parashin, 2010. – 128 p.
7. *Historical, organizational and social aspects of disabled sport development: teach. guide for stud. of higher phys. ed. and sport instit.* / [S. F. Matveyev, Y. A. Briskin, I. O. Kogut et al.] – Kiev: Askonit, 2011. – 250 p.
8. *Special pedagogy* / ed. by N. M. Nazarova. – Moscow: "Akademia" Publ. Center, 2000. – 520 p.
9. *Theory and organization of adaptive physical culture: Textbook: V. I Introduction in speciality. History of organization and general characteristics of adaptive physical culture* / ed. by prof. S. P. Yevseyeva. – 2nd ed., rev. and add. – Moscow: Soviet sport, 2005. – Vol. 1. – 296 p.
10. *Yarskaya V. N. Inclusion – a new code of social equality* / V. N. Yarskaya // Education for all: policy and practice of inclusion: Coll. of res. papers and sci.-method. materials. – Saratov: Nauch. kn, 2008. – 224 p.